

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U OKOLICI DUBROVNIKA

IVAN MAROVIĆ

Oskudne arheološke vijesti i podaci, kojima se dosad raspolagalo, s obzirom na teritorij bivše Dubrovačke republike, navele su rukovodstvo Historijskog instituta Jugoslav. akad. znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, da u okviru općeg ispitivanja područja stare Astoreje izvrši i jedno opširnije arheološko rekognosciranje uz ispitivanja i ostalih kulturno-historijskih manifestacija života. Sličan takav rad, koji je dao lijepih rezultata, bio je već prije obavljen 1950. na otoku Lopudu.¹

U 1952. bio je plan, što se tiče arheoloških spomenika, obići istočni dio stare Astoreje počevši od Dubca, a obuhvaćajući sve područje od mora do brda, osim Konavala i Cavtata, u prvom redu gradine Spilan i Gradac, (sl. 1.), na koje svraćae pažnju već otprilje dr. Vinko Foretić.² Te gradine spominju već odavna stari dubrovački analisti i historiografi, međutim — u novije doba — pri obrađivanju najstarije dubrovačke povijesti malo je tko na njih obraćao pažnju.

I. PREHISTORIJSKI LOKALITETI

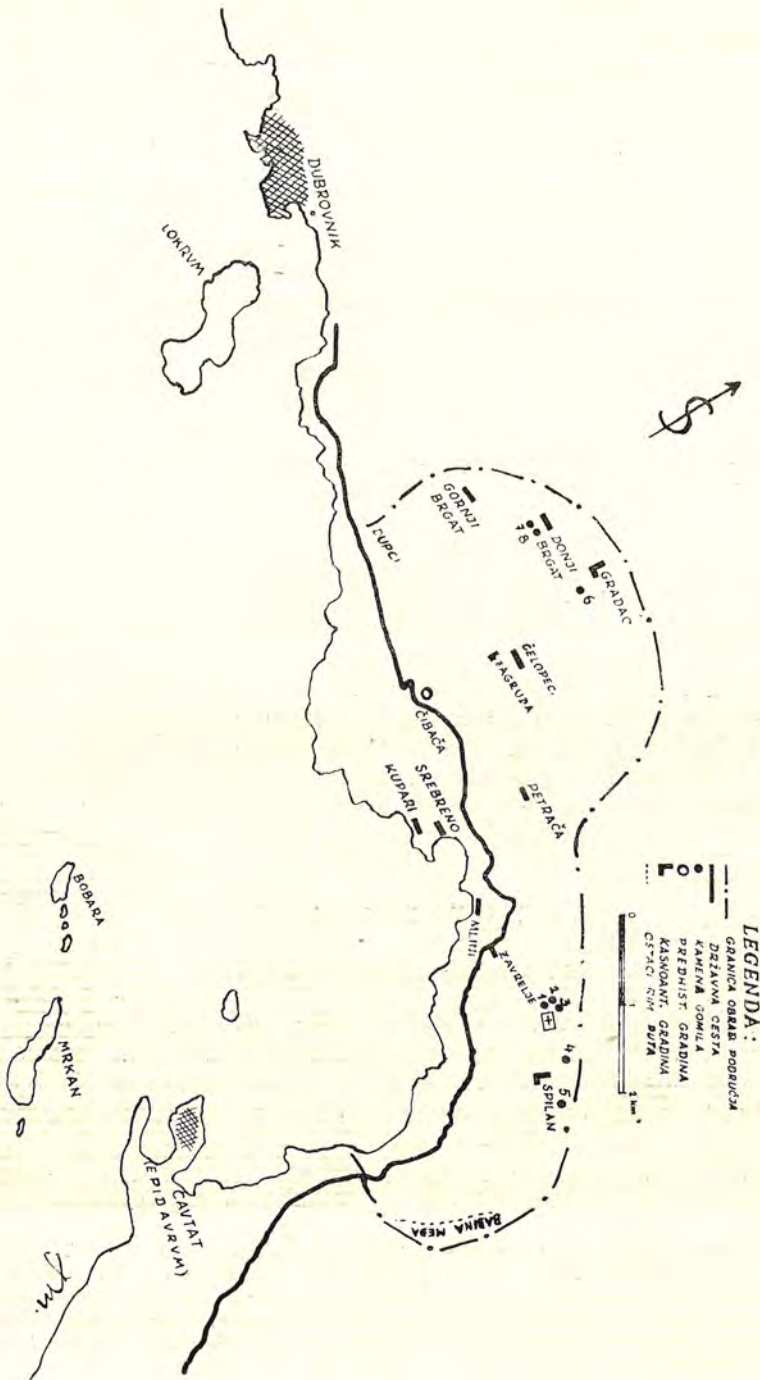
A) Kamene gomile (tumulusi)

Na prijedenom relativno malom području nisam sreo na okupu veći broj gomila. One se nalaze pretežno na brdovitijem terenu, dok se u onom ravnijem području, koje je mahom obrađeno, ne sretaju. Građene su od nabacanog kamenja (vapnenca) razne veličine. Florisa

¹ Rezultati nalaza prigodom obilaska Lopuda već su djelomice obrađeni i publicirani. Obradu arheološkog materijala vrši dr. Duje Rendić-Miočević, sveuč. profesor.

² Rekognosciranje gore spomenutog područja izvršio sam od 15. IX. — 25. IX. 1952. uz suradnju dr. V. Foretića, sveuč. asist. J. Lučića i geom. I. Cika, kojima i ovom prigodom moram odati najtopliju zahvalnost na ukazanoj pomoći. — Moja pažnja bila je usmjerena na prehistorijske i antikne lokalitete, dok su one sredovječne i kasnije obrađivali dr. V. Foretić, dr. C. Fisković, L. Beritić i sveuč. asist. J. Lučić.

1. — Rekonstruirani arheološki položaji 1952. g. u Dubrovačkoj župi

su ovalnog s promjerom od 9—21 m, dok im visina doseže od 1,5—3,5 m. Smještene su na padinama brda ili pak na samom vrhu. Sreta ih se na ovim lokalitetima:

a) na području Vidova groblja, do kojeg se dođe idući stazom od Zavrelja prema selu Glavska (NR BiH), nalaze se tri gomile (1—3 na sl. 1.). Tu se po bilu brda vidi nekoliko stećaka, od kojih neki nose na sebi reljefne ukrase. Jedna gomila djelomično uništena raskapanjem nalazi se sa zapadne strane toga položaja (dijam. 9 m, vis. 1,5 m.). Otprilike po sredini gomile mogao sam vidjeti jednu dužu kamenu ploču (dugu do 1 m), koja je pripadala nekom grobu, po svojoj prilici kakvom »Steinkistengrab«-u.³ Među kamenjem nedaleko groba naišlo se na par fragmenata atipične prethistorijske keramike. Idući malo dalje prema sjeverozapadu, skoro samom republičkom granicom, leži druga kamena gomila, dosta opsežna i visoka (d. 17,5 m, vis. cca 3,5 m), građena pretežno od većeg kamenja, barem na površini vidljivog. Tu se također našlo keramike slične onoj, kakvu sam našao na prednjoj gomili. — Dalje prema sjeveru, u pravcu sela Rupni do granice NR BiH, a spuštajući se prema Koluderu dolje, dođe se do treće kamene gomile, koje je dijam. 19,70 m, a vis. cca 3 m (sl. 2.). Tu sam našao jedan ulomak bojadisane keramike, koji je s jedne strane tamno sivo obojen, dok s druge strane teku dvije paralelne tamnosmeđe pruge preko svijetlosmeđe osnove. Po svom karakteru pripadati će svakako importiranoj grčkoj keramici.

2. — Prethistorijska gomila kraj Vidova groblja

³ Takve grobove već sam otkopao u dalm. obalnom pojasu prigodom raskapanja gomila oko izvora Cetine. O tim radovima posebno ću izvijestiti u jednom od slijedećih godišta »Vjesnika za arheolog. i hist. dalmatinsku«.

b) od posljednjeg lokaliteta, u pravcu jugoistoka, kojih 400 m, idući stazom, koja vodi prema selu Glavska duž Kočine ograde, na početku koje nalazi se četvrta kamena gomila izduženo ovalnog oblika, djelomično razrovana (d. 14,5 m, vis. cca 1,5 m).

c) dalje od prethodne gomile prema istoku kojih stotinu metara dođe se do glavice Sovjak, na kojoj se nalazi također velika kamena gomila (d. 18 m, vis. cca 3 m). I ta — po redu peta — gomila oštećena je raskapanjem u smjeru sjever-jug do dubine od 1 m. Na površini nisam uspio pronaći ulomaka keramike. Ona se nalazi sa sjeveroistočne strane Spilana (o kojem će biti kasnije govora) pa mu je možda, s obzirom na svoj dobar položaj, mogla služiti kao istureno motrilište.

d) južno od Gradca, kojih 300 m, u području Grbavca, u gaju pod Kovačevicom, nalazi se (šesta) velika kamena gomila stožastog oblika, na kojoj se vide tragovi raskapanja (d. 21 m, vis. do 3 m). Našao sam na njoj fragmenata grube prethistorijske keramike »gradinskog« tipa.

e) ispred sela Donjeg Brgata, a na položaju Zavrte, nalaze se još dvije kamene gomile (d. do 14 m, vis. do 3 m). U njihovoj blizini nisam mogao pronaći ulomaka keramike.

Nadalje sam doznao, da se s južne strane puta od Dubca prema moru, u smjeru jugoistoka, na padinama brijega, nalaze omanje kamene gomile, koje nisam uspio pronaći, iako se na tom području nalazi na ulomke raznolike keramike. — Gomile na području Vidova groblja i Brgata označio je već Evans na tab. IV., za koju kaže, da je sastavljena na temelju autopsije.⁴

B) Gradine

Na čitavom istraživanom području uspio sam pronaći samo jedan položaj, koji se može smatrati za prethistorijsku gradinu, kakvih se sreća u znatnom broju duž dalmatinske obale i zaleđa. U selu Čibači, nedaleko crkve sv. Matije, prema istoku na jednoj glavici nalazi se t. zv. Mitareva gomila (sl. 1.). Iz daleka gledajući, dobija se dojam kao da se doista i radi o gomili; međutim došavši bliže, vidi se kameni prsten mjestimice deobe 3—4 m, koji ovalno teče oko glavice (d. cca 30 m.). Unutar zidina nalazi se fragmenata keramike poput one, koju se sreća i na ostalim gradinama u Dalmaciji.

Drugih tragova života prethistorijskog čovjeka na ovom području u rujnu 1952. nisam uspio pronaći. Budući da se tim rekognosciranjem nije dobilo nekih osobitih podataka, koji bi unijeli nešto više svijetla u ova dosad arheološki slabo istraživana područja, ipak na temelju iznesenih škratih podataka držim, da se može kazati, da je i ovdje, na ovom zemljištu obitavao isti ili srodni elemenat, kao i na širem okolnom području. Što te gomile u sebi kriju, doznat će se samo iskapa-

⁴ Evans J. A. Antiquarian researches in Illyricum, Westminster 1883.

njem, ali se ipak može pretpostaviti na temelju onoga, što je do sada ispitivano u Dalmaciji u posljednje vrijeme, t. j. da se u njima mogu očekivati nalazi grobova i grobnog inventara od početaka brončanog doba pa do skoro 2. i 3. stoljeća n. e. U jednoj od spomenutih gomila, kako sam već kazao, vide se ostaci »Steinkistengraba«, što bi donekle moglo upućivati na njeno ranije datiranje. Keramika, koja se sreća na površini gomila, upućuje na vezu između njih i građina. S obzirom na manji broj gomila i samo jednu građinu mislim, da ne može biti govora o nekoj gušćoj nastanjenosti ovih krajeva u doba postanka prehistorijskih građina i gomila.⁵

Budući da se na jednoj gomili (trećoj) našao ulomak bojadisane keramike, po svojoj prilici importirane preko obližnjeg Epidauruma može se uzeti, da je i ovdje već u rano doba postojao trgovački kontakt između domaćeg stanovništva i doseljenika. Na temelju ovako sitnog fragmenta nije moguće odrediti vrijeme, kada se to dešavalo.

II. ANTIKNI LOKALITETI

Iz dosad poznate literature u ovom dijelu Astare je jedva da bi se nešto moglo naći, što bi se odnosilo na antične nalaze. Dvije kraće vijesti iz Mlina donosi don Niko Štuk u »Bullettino di archeol. e storia dalmata«. U prvoj⁶ izvještava o nalazu ostataka starih grobova i kaldrme od mramornih glačanih pločica (opus sectile?) u dub. od 2,5 m, dok u drugoj⁷ govori o nalazima rimskog novca u Srebrenome. Spominje, nadalje, kako od Mlina do Cavtata uz more ima ostataka građevina, koje su pripadale stanovnicima Epidaura. On to kaže sigurno na temelju pričanja seljaka, koji su se o tome mogli uvjeriti, kada su pri obrađivanju zemlje nailazili na građevinske ostatke. Međutim ovog puta nisam uspio pronaći takvih ostataka. Jedino sam našao na ostatke neke antične zgrade u Mlinima s istočne strane župske crkve, u njenoj neposrednoj blizini. Tu se u poljskom zidu vide izvaljeni komadi žbuke (do 20 cm. debeli), u kojoj je znatna primjesa tučene opeke. Prema izjavama mještana tu se nalazilo i raznih fragmenata mozaika pa će — po svojoj prilici — biti, da ona vidljiva debela žbuka pripada podlozi mozaika. Također se u Mlinima i nadalje nailazi na rimski novac, o čemu sam se i sam mogao uvjeriti, jer su mi bili pokazani mali brončani novci (PB), koji pripadaju vladarima III. i IV. st. i to: Galijenu, Maksimijanu Herkulu, Konstantinu I. i Konstanciju II.

⁵ Suzdržajem se od toga, da te gomile pripišem bilo počecima brončanog, bilo željeznog doba u Dalmaciji. Svako klasificiranje tih gomila prije samog iskapanja puklo je na gađanje. Na takve sudove dovode me rezultati iskapanja, koja sam vršio 1953. i 1954. god. na vrelu Cetine, kao i nekim drug'm mjestima u Dalmatinskoj Zagori, a o kojima će biti govora u jednom od slijedećih godišta »Vjesnika za archeol. i hist. dalm.«.

⁶ B. D., XXXIII, 152.

⁷ B. D., XXXVI, 59.

Od obale prema sjeveru, t. j. prema brdima, osim dvaju lokaliteta, o kojim će biti poslije govora, našao sam u Zagradi, na položaju, koji mještani zovu Gradina, dosta veliku gomilu raznovrsnog materijala, pretežno antiknog karaktera (obrađeno kamenje, tegule, ulomci amfora i sl.).

Kao što se iz izloženog vidi, istraženi prostor nije pružio mnogo antičkih nalaza, iako vjerujem, da ih mora biti znatno više s obzirom na blizinu Epidauruma i povoljan smještaj terena, na kojem su u vrijeme rimske okupacije mogle biti podignute brojne villae rusticae.

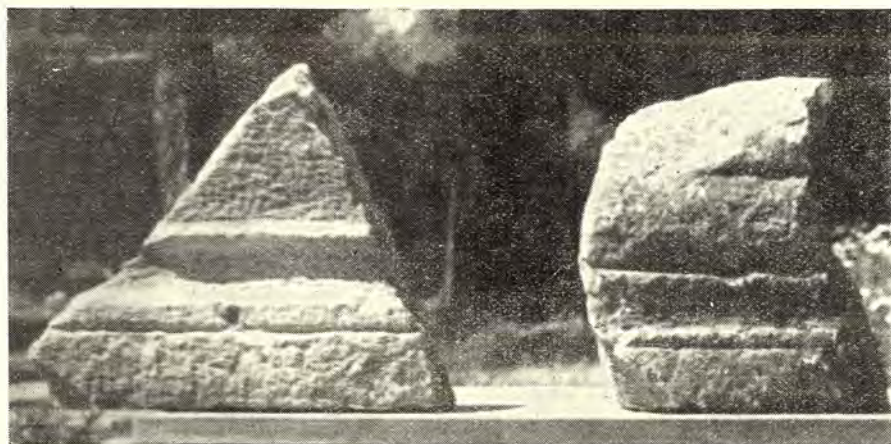
3. — Ulomak sa Gradca

Veliki dio terena, o kome je riječ, leži pod brdima, te je stoga nanos zemlje dosta debeo. Isto tako treba imati pred očima klizanje terena kao i poniranje obale. Stoga je razumljivo, da su ostaci prastare čovjekove djelatnosti u ovom području ukopani nešto dublje nego ondje, gdje to nije slučaj. Kao ilustraciju ovog može se navesti ono, što kaže Sindik, kako su mu seljaci pričali, da kod kopanja bunara u dubini većoj od 2—3 m naiđu na ostatke drva i lonaca.⁸ Znatnu debljinu zemljanog nanosa u Slanomu, koja je od V.—XX. st. dosegla 2 m, također spominje i Bulić u izvještaju o nalazu starokršćanskog groblja.⁹

⁸ Sindik I., Dubrovnik i okolica, u »Naselja i poreklo stanovništva«, SKA, knj. 23, Beograd 1926, str. 2.

⁹ Bulić F., Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa, B. D. XXIV., 90

Na ovom području nalaze se ostaci rimskih putova, o kojima se dosada dosta raspravljalo.¹⁰ Evans u spomenutom djelu na tab. IV. donosi put, koji je vodio iz Epidauruma prema unutrašnjosti i vezivao — prema njegovu mišljenju — Epidaurum s vjerojatnim položajem Asama, odnosno današnjeg Trebinja. Jedan segment tog puta bio bi vidljiv iz daleka kao ravna crta na brijegu Babina međa (sl. 1.). Čini mi se, da je baš on (t. j. segment) taj put, koji je na Evansovoj tab. IV. označen neprekinutom crvenom crtom. Međutim, pregledajući situaciju na terenu, zatekao sam ovo stanje: u dužini od par stotina metara proteže se kamena sipina, koja se uvijek na istoj visini blago povija po brdu. Tu nisam mogao vidjeti nikakva ovalna ispupčenja, koja su ponekad za put karakteristična, ni tragove kotača (spurila) ni tragove podziđivanja ceste. Može biti da je sve skupa danas preplavljeno debelim nanosom sitnijeg kamenja. Uspoređujući današnje stanje s onim, što je Evans označio na tab. IV. neprekinutom crvenom crtom, dolazim do zaključka, da se ipak jedno s drugim slaže. Uza sve to, mislim, da bi točnom utvrđivanju trase ovoga puta trebalo posvetiti više vremena i pažnje negoli sam to mogao učiniti ovom prigodom (1952. god.), pa slijediti njegovu trasu iz Trebinja do Cavtata (Epidauruma) te izvršiti reviziju svega onoga, što je Evans donio na spomenutoj tabli. Imam dojam, da trasa nije najtočnije unesena na kartu, kojoj se i inače može prigovoriti. Na taj način bi se eventualno dobili elementi, koji bi unijeli više svijetla u nejasnoće nastale u Tab. Peutingeriani, s obzirom na nabranje postaja i udaljenosti od Narone do Skodre.

4. — Ulomci sa Gradca

¹⁰ Mayer A., Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji, Vjesnik za arh. i hist. dalm., LI, 132 i d., gdje se uz brojnu navedenu literaturu navode i sva do sada iznesena mišljenja o rimskim putevima iz Narone do Skodre.

Važnost istog puta je već davno uočio i Jireček,¹¹ koji ga smatra za rimski te kao potvrdu za to navodi njegov naziv, koji se nalazi u dubrovačkim katastrima kao »via vetus, quae vocatur via regis« (isp. bilj. 11 cit. dj.). Važnost te ceste morala je biti vrlo velika, jer je to bila veza, koja je direktno vezivala epidaursko tržište sa zaledem.

Ostatke još jednog, navodno, rimskog puta mogao sam nazreti na bilu brdašca, koje se spušta od Dubca prema istoku iznad Mišića kuća (sl. 1.). Taj trakt puta označen je kao rimski na katastralnim mapama rađenim između dva svjetska rata. Detaljnim ispitivanjem na terenu trebalo bi utvrditi trasu ovog puta, zatim da li je to sama glavna cesta Narona-Scodra (t. zv. obalna) ili neki sporedni put, koji se odvajao od nje. Bit će vjerojatnije da se radi o kakvom sporednom putu, koji je vodio prema zgradama ili naselju, čiji su tragovi nađeni uz more.

A) Gradac

Ispod Donjeg Brgata diže se na granici s Grbavcem, sa sjeverne strane puta, brdašce zvano Gradac. Pristup je zgodniji sa zapadne strane, dok je s istočne mnogo teži, jer je na toj strani strmina mnogo veća. S obzirom da su građevinski ostaci sačuvani pretežno na samom vrhu, mislim, da je gradina s toga razloga trebala imati znatan strateški karakter. Danas je ona mjestimično pokrivena žbunjem, dračom i rijetkim stablima, a ponegdje se vidi opet goli kamen isplakan vjetrovima i kišom. Na ovom lokalitetu nisam naišao na kameni nasip u obliku prstena niti ostatke masivnih zidina, kakvi se nalaze par kilometara istočnije na drugoj gradini, Spilanu.

a) građevinski ostaci

S jugozapadne strane ispod vrha, među stablima i guštarom nalaze se ostaci zidina, koji su pripadali nekom masivnom zdanju dugom preko 30 m. Zidovi su mjestimice sačuvani do 1,5 m visine, dok su široki od 60—75 cm. Pri njihovu građenju upotrebljavan je solidan malter (inače danas dosta tvrd), u kojem se nalazi dosta sitnog šljunka. Kamenje je mjestimice dobro obrađeno, a negdje opet slabije. Ostaci maltera, koji se nalazi neposredno na živcu kamenu, govore, kako temelji nisu bili polagani odveć duboko, jer se koristila površinska čvrsta kamena podloga.

b) ostaci pluteja

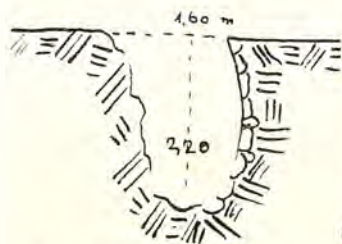
Na površini zidova, s jugozapadne strane, među kamenjem naišlo se, osim na ulomak stupa (d. 18 cm, vis 23 cm), i na dva fragmenta ploče (a, b) iz bijelog vapnenca, koji bi mogli pripadati jednom pluteju (sl. 3. i 4.). Oba su fragmenta obrađena s obadvije strane: prednja nosi

¹¹ Jireček K., Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879, str. 7. i 8.

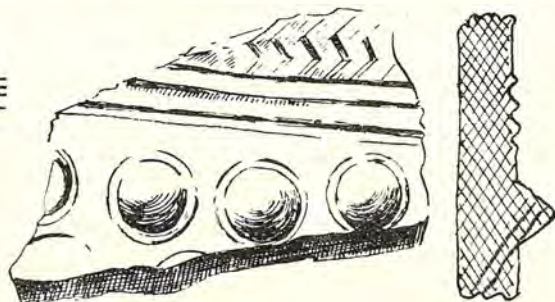
profilaciju, a stražnja je glatka. Mjere su im slijedeće: a) $25 \times 27,5 \times 7,5$ cm, b) $22,5 \times 17 \times 11$ cm. Na tom mjestu, ili svakako u blizini, valja tražiti ostatke kršćanske sakralne prostorije, kojoj ti fragmenti mora da su pripadali. S obzirom na debljinu stupa, moglo bi se pretpostaviti, da je pripadao oltarskoj pregradi, te da je nosio dio arhivolta ili ciborija, a ploče da su dijelovi pluteja koji mu je pripadao, odnosno iste oltarske pregrade. Nadalje nađeni su na istom mjestu, kao i u blizini, ulomci sedre obrađene u obliku kvadara, što upućuje na to, da je zdanje moglo imati kupolu.

c) ostaci cisterne

Kojih tridesetak metara istočno od trigonometrijske oznake nalazi se ostatak prilično dobro sačuvane cisterne (dub. 2,20 m, šir. $2,50 \times 1,60$ m), koja je s jedne strane koristila živac kamen, dok je

5. — *Prosjeck kroz cisternu na Gradcu*

6. — *Ulomak posude sa Gradca*

s druge obzidana zidom od kamenih kvadara dugih do 30 cm. vezanih čvrstom maltom, u kojoj se vide tučene opeke (sl. 5.). I tu ima karakterističan debeo namaz maltera, koji je zadržavao vodu da ne oteče. Zaključujući prema gornjem sloju kamena, koji ima tendenciju uvijanja prema unutra, čini mi se, kako današnji otvor nije odgovarao prvobitnom, već se — po svoj prilici — konično sužavao. Na površini nisam uspio pronaći bilo kakve tragove cjevovoda ili kanalíće, koji bi odnekud dovodili vodu.

d) ostali nalazi

Inače na čitavoj površini sreta se dosta ulomaka raznolike keramike: prehistorijske (gradinske), rimske provincijalne, terrae sigillatae, tegula, imbrices i sl. Među ostacima keramike našao sam i jedan interesantan fragment, za koji nisam uspio pronaći analogije u Arheološkom muzeju u Splitu, a ni konzultiranja s kolegama nisu mi mogla pružiti niša određeno. Kako se vidi iz slike 6., radi se o jednom ornamentiranom ulomku posude (vel. $5,2 \times 3$, deb. 0,7 cm) od čiste i dobro pečene gline. Na ovom fragmentu vidi se utisnut cik-cak

ornament, zatim tri žlijeba, koji su cilindrično tekli oko čitave posude, pa niz stožastih ispupčenja izvedenih nekim instrumentom, pa dalje ostaci žigosanih krugova. Usporedimo li — barem približno — ovaj fragment s posudom iz Mogorjela¹² na tab. VI/2, vidimo neku daleku sličnost, i to samo u onim kvrgama (nuppae). Možda se u ovom slučaju radi o glinenoj posudi, koja imitira t. zv. vasa gemata. No, ipak bih bio radije sklon da u ovom fragmentu vidim eventualni ostatak posude, koja je mogla pripadati nekom germanskom plemenu, koje je krajem antike ili početkom Srednjeg vijeka prošlo ili kraće vrijeme boravilo u dalmatinskom obalnom pojasu.

Budući da se na ovom lokalitetu nisu vršila nikakva istraživanja niti najjednostavnijim sondama, ne će biti moguće ništa više reći o samoj gradini nego što je već kazano. Jedino iskapanjima moći će se točnije ustanoviti vrijeme postanka kao i dob prestanka života na njoj. Uza sve to ipak — s obzirom na vijesti kronika — dobar dio onoga, što će biti kazano za Spilan moći će se odnositi i na Gradac.

B) Spilan

Brdskom oputinom, koja vodi iz Zavrelja prema Vidovu groblju, dođe se nakon sat hoda do jednog zavoja, koji se nalazi par stotina metara ispod bila (kota 531 »Zvijezda«). Upravivši pogled prema istoku, opazit će se kamena gorska kosa, na koje se površini vide ostaci zidina, koji pripadaju gradini Spilan.¹³ Ta kosa, izvijajući se iz gorskog spleta, pruža se prema moru ostavljajući sa svake strane po jednu omanju dolinu, dok joj se južni kraj ne izgubi polagano u općem padu terena. Na sjevernoj strani taj spoj je mjestimično neznatnije isprekidan, dok se zapadna strana na jednom dijelu okomito ruši prema dolini. S istočne strane taj pad je nešto blaži. Svi ti faktori govore o izvanrednom strateškom položaju gradine, kojoj je pristup bio vrlo težak. Njen strateški položaj svakako je bio i te kako važan za blizi Epidaurum, koji se na tom mjestu mogao jednom utvrdom ispriječiti svima onima, koji su se spuštali iz Hercegovine prema moru. Takvu istu funkciju dalje na zapadu, kako je naprijed rečeno, mogao je imati i Gradac. Obe ove gradine potječu svakako iz prehistorijskog vremena, ali ne isključujem mogućnost, da su mogle biti ojačane prežidivanjem

¹² Čremošnik I., Keramika iz rimskog nalazišta Mogorjela, Glasnik zem. muz. za BiH, Sarajevo 1952, N. S. sv. VII, 254.

¹³ S obzirom na nalaze prigodom rekognosciranja u 1952. god. izvršio sam, potporom Historijskog instituta Jug. akad. znan. i umj. u Dubrovniku, kraće iskapanje od 6—9. XI. 1953., koje nije moglo duže potrajati zbog veoma lošeg vremena. Na ovom mjestu iznosim rezultate rada iz 1952. i 1953. god. Osjećam kao dužnost da se i na ovom mjestu zahvalim rukovodstvu Instituta na razumijevanju i pomoći, koju mi je pružilo. — Kod radova u 1953. god. sudjelovala je ing. arh. Ilija Bezić, koja je izradila priložene crteže, pa joj i ovom prigodom na svemu najsrdačnije zahvaljujem.

već koncem II. st. n. e., kada se na pr. i u Saloni podižu bedemi zbog provala Kvada i Markomana.

Iz priloženih slika 7. i 8. vidi se, da je u pitanju jedna utvrđena gradina. Neznatni ostaci prehistorijske keramike govore, da je već u to doba bila nastavana. Možda je u to vrijeme mogla služiti kao zbijeg ili privremeno boravište primorskih stanovnika za ljetne žege, koji su na više, bliže brdu, izvodili stoku na pašu. Jedno omanje povremeno vrelo sa zapadne strane svjedoči, da je to moglo biti moguće.

a) građevinski ostaci

Do danas preostali ostaci vanjskog zida (bedema), koji još uvijek odolijevaju zubu vremena, tek su blijedi ostaci snažnih utvrda, koje su tu postojale. Sa zapadne strane (sl. 8.) ti su ostaci (B) vidljivi u dužini od 17,30 m, dok im je mjestimična debljina do 1,40 m. Tragovi bedema još se vide samo na južnoj (G) i jugozapadnoj strani (F), ali tamo su oni slabiji i tanji. Na jugozapadnoj strani (F), kako se vidi iz skice (sl. 8.), nalazio se ispred dužeg zida jedan kraći, koji je položen između litica. Građen je od grubo obrađenog kamenja razne veličine pretežno manjeg, s obzirom na ono kamenje, kakvo se nalazi na zapadnoj strani (B). Između ta dva zida jednom je morao biti kakvotakav razmak, jer sam tu našao ulomke dviju dječjih lubanja. Da li su ta djeca bila ukopana na ovom mjestu za vrijeme kakve opsade gradine ili su možda rezultat kakve kasnije okolnosti, nije moguće utvrditi. Jer se u blizini lubanja nije našlo nikakvih priloga. Zidovi na ju-

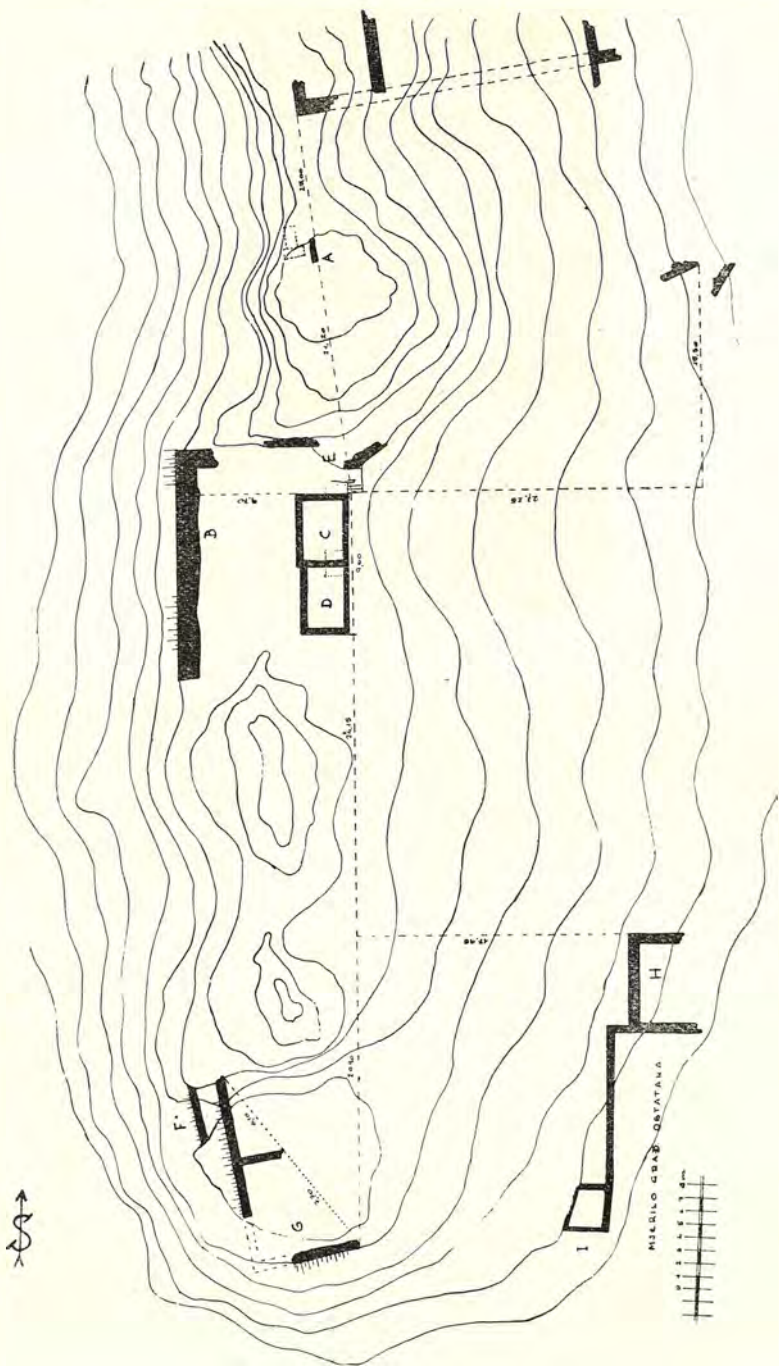
7. — Spilan u Dubrovačkoj župi

gozapidnoj (F) i južnoj (G) strani morali su se u svakom slučaju sjeći i tu formirati dio bedema, koji je u isto vrijeme mogao pripadati i zgradi, a što se nazire na terenu i vidljivo je na skici. Niže od njih nisam pronašao tragove zidova. Ti zidovi, gdje god je to moguće, naslanjaju se na litice vežući se s njima debelim namazom maltera, u kojem se nalazi dosta zrnatijeg pijeska, a u manjoj mjeri tučene opeke. Projepi u kamenu zatvarani su ulomcima opeka i malterom, pa se na taj način dobijala solidna podloga, preko koje se dalje vodio zid.

Na jugoistočnoj strani bila je 1952. uočena prostorija H (sl. 8.), koja je većim dijelom sačuvana. Njen istočni dio survao se u dolinu, pa stoga nije moguće utvrditi, kako je ona stvarno izgledala. Pretpostavljam, da je u osnovi bila pravokutnog oblika. Otkopana je 1953. kao i onaj zid, koji teče od nje do prostorije I. Način građenja je i ovdje isti kao i kod zapadnog bedema. Vanjsko kamenje, osrednje veličine, vezano je gušćim slojem maltera, dok je sredina ispunjena u većoj mjeri sitnijim kamenjem uz obilato dodavanje maltera (sl. 9.). Pošto je odstranjen sloj zemlje, koji je bio debeo od 10—20 cm pokazao se veći dio poda, koji je djelomično bio naslonjen na liticu. On je većim dijelom učinjen iz tri sloja: donji činj raznoliko kamenje veličine šake, nad kojim je srednji, od čvrstog sloja maltera (negdje debeo do 20 cm) sa znatnom primjesom šljunka; povrh ovoga je tanji sloj maltera (debelo do 3 cm.) uz znatno dodavanje tučene opeke. Zbog niveliranja i dobijanja ravnog i glatkog poda vidi se, da je na nekim mjestima litica bila poravnavana otucanjem. Teško mi je vjerovati, da se u ovom slučaju radi o podlozi za mozaik s razloga, jer se na tom prostoru nije našla niti jedna kockica, niti se vide njihovi tragovi u sačuvanoj malti. Možda bi se eventualno moglo raditi o jednoj cisterni s obzirom na gornji sloj te na ostatke debelog namaza maltera s tučenom opekama po zidovima kao i na prijelazima između poda i zidova. U sloju zemlje, koja je bila iznad poda i zidova, naišlo se na par ulomaka ornamentirane kasnoantikne keramike (rebraste i t. zv. »Bösenstrichornament«).

Od prostorije H prema zapadu odvaja se kraći zid (dug 1,40 m), da potom okrene prema jugu (dug 10,60, deb. 0,5—0,6 m), gdje na kraju formira s drugim zidovima omanju prostoriju trapezoidnog tlorisa ispod same litice (sl. 8. i 10.). Sudeći po ovalnom završetku južnog zida ove prostorije (I) kao i po brojnim komadima sedre nađenim unutar zidova, a obrađenim u obliku kvadara, držim, da se radi o jednoj presvođenoj prostoriji. Na očuvanim zidovima ne vide se tragovi bilo kakvog otvora. Obrada kamena i način zidanja ovoga sa puta bolje izvedeni nego kod prijašnje prostorije. Na temelju sačuvanog stanja teško je sa sigurnošću kazati, o čemu se zapravo radi: možda o kakvom skladištu materijala, odnosno živežnih namirnica.

Po sredini sedla gradine, skoro paralelno s bedemom, (B) nalaze se ostaci dviju prostorija (C i D) pravokutnog tlorisa (C vel. 5 × 3,70 m i D vel. 5 × 3,50) (sl. 8. i 11.). U svakoj od njih je 1953. nađen po jedan kostur odrasle osobe, položen na pod bez ikakvih priloga, dok je izvan prostorija sa sjeverne strane 1952. nađen isto tako jedan

8. — Građevni ostatci na Spilavi (crtež I. Bezić — I. Cika)

9. — Zid na Spilanu (prostorija H)

kostur, ali mlade osobe, također bez priloga. Da li se unutar ovih prostorija nalazi još koji grob, ne mogu kazati, jer se zemlja čistila samo uza zidove. Pod u obim prostorijama učinjen je skoro od samog gašenog vapna, koji je premazan preko šljunka. I ovdje se mogu razlikovati dva sloja na nekim mjestima. Ispod gornjeg nalazi se drugi, u kojem je malter sa znatnom primjesom tučene opeke. Kamenje osrednje obrađeno, dok je način zidanja sličan onom iz prostorije H.

Neposredno prema litici, u pravcu sjevera, nalaze se ostaci zidina (E) (sl. 12.). Iznad njih visoko u stijeni vide se još preostale stepenice, preko kojih se s donjeg platca saobraćalo s gornjim, manjim (danas znatno drukčijim vel. $8,5 \times 9$ m), na kojem su nađeni ostaci jednog zida (A), dvaju bolje obzidanih grobova (1953.), te ulomci pluteja (1952. i 1953.). Sve to nije nađeno u dubini većoj od 30 cm. od površine terena. Uza spomenuti zid, koji se pruža prema sjeveru (dug 1,80 deb. 0,40 m), nađeno je nekoliko komada obrađene sedre, koja će svakako pripadati nekoj sakralnoj kršćanskoj zgradi, od koje se vrlo malo sačuvalo. Upotreba sedre u ovim krajevima redovito pripada građevini na svod ili kupolu, kao što je to — osobito kasnije — slučaj sa starohrvatskim crkvicama slobodne građe.

Na još nekoliko mjesta po padinama gradine vide se ostaci zidina, koje su još odoljele atmosferilijama. Ti ostaci — barem što se tiče načina zidanja — ničim ne odskaču niti se razlikuju od većine ostalih zidova. U blizini tih zidina nije se istraživalo.

b) grobovi

Sa zapadne strane zajedničkog zida prostorija C i D nađena su dva groba. U prvom je mrtvac bio položen na leđa u smjeru istok-zapad, obložen kamenjem. Do njega je nađen ulomak kasne sredovječne keramike (prema mišljenju Dr. Stipe Gunjače). Drugi grob, koji se južnom kraćom stranicom naslanja na dužu, sjevernu prvog groba, dug je 1,85 m, širok 0,50 m, a dubok 0,60 m. Građen je od dobro obrađenog kamena, dno je popločano kamenim pločama. U njem je nađen samo jedan kostur položen na leđa, bez priloga. Budući da čitavi plato nije istražen, ne može se utvrditi, da li su ovi grobovi izvan eventualne sakralne porostorije ili unutar nje.

c) pluteji i dijelovi oltarske pregrade

Na najvišem platou građine, na kojem je nađen zid (A) i komadi obrađene sedre u 1952. bila je učinjena omanja sonda $1,50 \times 1,50$ m, u kojoj se kopalo do dubine od 30 cm, gdje se naišlo na ostatke pločnika. Iako je to relativno mala sonda, ipak su se našli, relativno značajni arheološki nalazi. Taj put je bilo otkopano 5 ulomaka pluteja (1—5), a slijedeće 1953. u blizini tog istog mjesta pronadena su još dva (6—7).

1. Ulomak pluteja, bijeli kamen, rub dobro obrađen, profilacija izvedena s obe strane, očuvan dio jedne haste križa; vel 21×20 cm, deb. 7 cm, ispupčenje reljefa 0,7 cm (sl. 13.-1. i 14.-3.).

2. Ulomak pluteja, bijeli kamen, sa stražnje strane obrađen, sačuvan dio krajnjeg dijela haste križa; vel. $11 \times 5,7$ cm, deb. 1—4 cm, ispupčenje reljefa 0,7 cm (sl. 13.-2.).

3. Ulomak srednjeg dijela pluteja, obrađen i sa stražnje strane, bijeli kamen; vel. $22,5 \times 24,5$ cm, deb. 5,5 cm, ispupčenje reljefa 0,6 cm (sl. 13.-3. i 14.-2.).

4. Ulomak ruba ploče, profiliran s obe strane, bijeli kamen, $29 \times 21,5$ cm, deb. 7,5 cm (sl. 13.-4. i 14.-1.).

5. Ulomak pluteja, kojemu su očuvani ostaci dviju stranica; na jednoj ostao urez pomoću kojeg je ploča nasjedala u usjek bazamenta, prednja i stražnja strana obrađena; bijeli kamen, vel. $20,2 \times 14,5$ cm, deb. 7,2 cm (sl. 13.-5.).

6. Ulomak pluteja s vanjskim rubom haste križa, bijeli kamen; vel. 20×17 cm, deb. 6 cm. (sl. 13.-6.).

7. Ulomak pluteja (?) profiliran; bijeli kamen, vel. $15,5 \times 5$ cm, deb. do 3 cm (sl. 13.-7.).

Uz ove fragmente na prekopanom području platoa nađen je profilirani ulomak bazamenta s ostatkom usjeka za uvlačenje ploče iz bijelog kamena (vel. 28×21 cm, deb. 15 cm, širina ureza 8 cm), tako da bi se u njega moglo uvući fragment br. 5, na kojem je djelomično sačuvan onaj dio, koji se uvlačio u bazament (sl. 15.).

Osim tih fragmenata nađeni su još neki, koji su pripadali toj istoj zgradi. Međutim zasad je teško odrediti njihovu pravu namjenu. Na istom mjestu nađen je ulomak jednog ručnog mlina (žrvnja).

10. — *Prostorija I na Spilanu*

Nastojeći odrediti vrijeme postanka ovog pluteja, odnosno njegovih dijelova, kao i bazamenta, moram upozoriti, da iz bliskog Epidauruma, u kojem se već rano afirmiralo kršćanstvo i koji je bio sjelo biskupa,¹⁴ nema dosada nekih osobitih spomenika iz starokršćanskog doba. S ovog područja — u širem smislu — dalje prema zapadu, može se spomenuti nalaz starokršćanskih sarkofaga i grobova u Slanomu, među kojima se nalazi sarkofag svećenika Anastazija, datiran u V. st.¹⁵

Posve točnih, analognih pluteja, koji bi načinom izrade odgovarali ovom sa Spilana, ne nalazim ni među inventarom iz solinskih bazilika,¹⁶ slični ovom po obliku križa i sjecištu krakova datiraju se V. i VI. st. Ništa više, u komparativnom smislu, u ovom slučaju ne govore ni nalazi iz rano sredovječnih bosanskih i hercegovačkih crkava, bilo prema formi križa ili bazamenata.¹⁷ Prema tome držim, da će i ovi fragmenti pluteja sa Spilana također potjecati iz tog vremenskog razdoblja, t. j. V.—VI. st.

¹⁴ Zeiller J., *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris 1906, str. 132 i 171.

¹⁵ Vidi bilj. 9.

¹⁶ Isp. *Forschungen in Salona, I—III*; *Recherches à Salone, I—II*.

¹⁷ Isp. *Glasnik zem. muz. za Bosnu i Herc.*, passim.

Na ovom mjestu može se postaviti pitanje i samog postanka gradine. Rečeno je, da su nađeni fragmenti prehistorijske keramike u malom broju, što bi govorilo za to, da je ona bila vrlo rano nastavana. S vremenom je dosta toga otplavilo u dolinu ili je uništeno od novodošlih stanovnika. Kada su podignute zidine i zgrade, kojima pripadaju današnji ostaci razasuti po skoro svim padinama gradine, bić će za sada teško kazati. Međutim u to može otprilike uputiti način zidanja, koji je mjestimično sličan onom, kakvo se sreća, na pr. u Saloni, na bedemima iz kraja II. st. n. e. ili, pak mjestimično na kasnijim gradnjama, na pr. starokršćanskim bazilikama. Što se tiče pitanja, kada je gradina mogla biti napuštena, za sada, gledajući arheološke nalaze i ostatke, ne će biti moguće sa sigurnošću odgovoriti. Međutim na ovo pitanje donekle odgovaraju dubrovački analisti, koji, bilo da hronološki svrstavaju događaje, bilo da opisuju zgode nakon propasti

11. — Prostorija (D, C) sa ostacima stepenica na Spilanu

Epidauruma, govore o objema gradinama nazivajući ih njihovim današnjim imenima. Na ovu činjenicu osim Matasa¹⁸ i Appendinija¹⁹ (»rovine ancora visibili«) nije nitko, od meni poznatih obrađivača najstarije dubrovačke historije, odnosno početaka grada, obraćao pažnju. Jedino je u zadnje vrijeme usmenim kontaktom dr. Vinko Foretić skretao pažnju na postojanje obih gradina. Nodilo²⁰ i Šišić²¹ su kronike od reda proglasili nevjerodostojnim — pogotovo što se tiče početaka grada — pa se možda i zbog toga pričanju analista i kroničara pri spo-

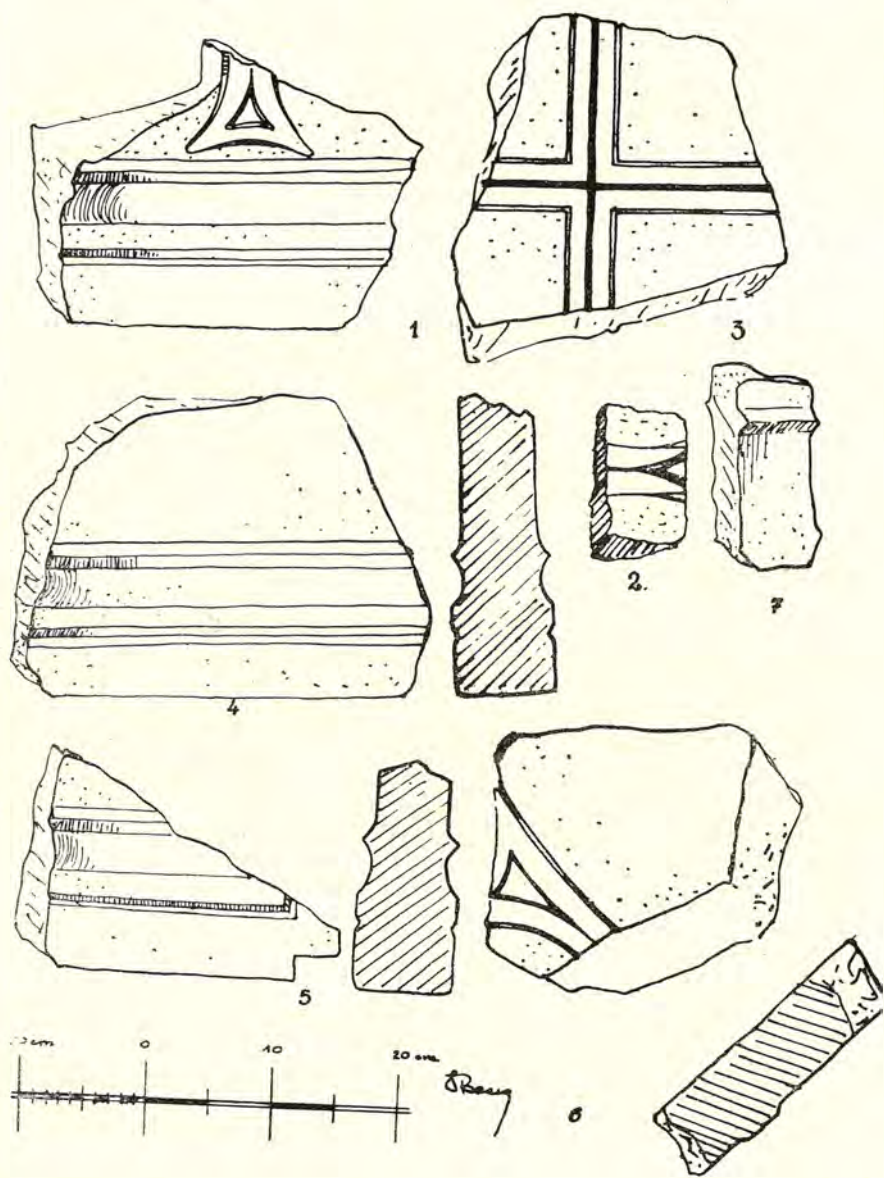
12. — Ostaci zidina i stepeništa na Spilanu

¹⁸ Matas A. K., *Miletii versus*, Dubrovnik 1882, str. 25.

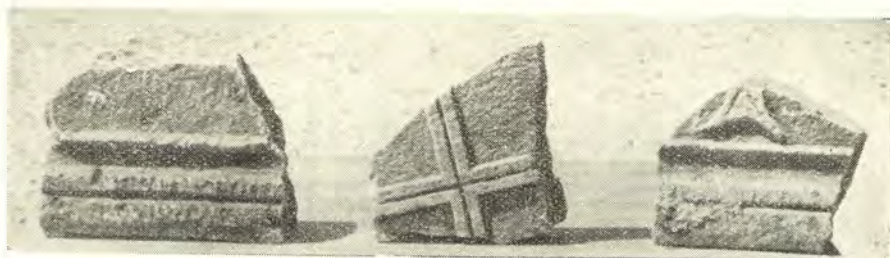
¹⁹ Appendini F., *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusi*, Dubrovnik 1802, sv. I, str. 52.

²⁰ Nodilo N., *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, Rad Jug. akad. znan. i umjetn., knj. 65, Zagreb 1893, str. 92—128.

²¹ Šišić F., *O hrvatskoj kraljici Margariti*, Dubrovnik 1929, str. 21.

13. — Ulomci pluteja sa Spilana
(crtič I. Bezić)

14. — Ulomci pluteja

minjanju gradina nije poklanjala nikakva pažnja u uvjerenju, da su također uz ostala maštanja i neistinosti i ovo plodovi njihove fantazije. Čak ni P. Skok²² u svojoj radnji »Les origines de Raguse« nije se dotakao ovih toponima, ma da je obradio sve okolne.

Od dosad poznatih izvora, analista i historičara, koji obrađuju razorenje Epidauruma i prve početke života u današnjem Dubrovniku, stanovanje na Spilanu i Gracu spominju Tubero,²³ Razzi²⁴ i Rastić,²⁵ dok o preseljenju stanovnika s ovih gradina u Dubrovnik govore još i Anonim,²⁶ Nikola Ranjina,²⁷ Lukarević²⁸ i Mattei.²⁹ O propasti Epidauruma i počecima Ragusija govori i Konstantin Porfirogenet, ali u prijepornom predmetu on nije tako konkretan kao naprijed navedeni dubrovački analisti, ma da u biti nema velike razlike, jer se i ove gra-

²² Skok P., *Les origines de Raguse*, »Slavis«, Prag 1931, sv. X., str. 449—500.

²³ Tuberonis Cervarii L., *Commentaria suorum temporum*, Tom. I—II, Ragusii 1784; sv. I, str. 190: »Burnum Oppidum Epidauri agri a Slovinis aliquot ante annis deletum ipsorum Slovinorum permisso incolere coeperunt«, gdje pod Burnum razumijevam Spilan s obzirom da je bio jača i snažnija utvrda nego Gradac i jer je bio bliži Epidauru.

²⁴ Razzi F. S., *La storia di Ragusa*, Dubrovnik 1903, str. 14: »abitare Burno, Castello del territorio Epidaurico«.

²⁵ Restić J., *Chronica Ragusina*, Mon. sp. hist. slav. merid., Zagreb 1893., vol. XXV, str. 16: »Allora gli Epidaurensi cominciarono abitare Spilan e Gradaz, castelletti piccoli nella contrada di Burno«.

²⁶ Anonymi Ragusini, *Annales*; Mon. sp. hist. slav. merid., Zagreb 1883., vol. XIV, str. 7: »Venseno a Raguxa li homeni de dua Chastel' de tera ferma, de Chastel Spilan e de Chastel Gradaz...«.

²⁷ Ragnina N., *Annali di Ragusa*, Mon. sp. hist. slav. merid., Zagreb 1883, vol. XIV, str. 179: »Venseno homeni a Ragusa delli dua castelli, simile in questi tempi di terra ferma, di Spilan et Gradaz, fatti in Breno nel tempo della ruinatione d' Epidauru.«.

²⁸ Luccari G. di P., *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa 1790, str. 1: »abbandonando i Castellucci di Breno, ove alcuni d' Epidauru dopo la rovina della patria s' erano salvati, i quali si ritirarono in Ragusa comme in luogo piu sicuro dall' incursioni de' Barbari«.

²⁹ Mattei: »vensero quei di Gradac e di Spilan a Lausa«, citiram prema Engel K. (prev. Stojanović Ivan), *Povijest dubrovačke republike*, Dubrovnik 1903, str. 5, bilj. 1.

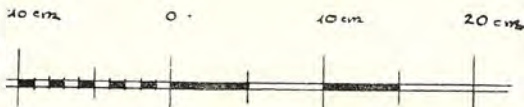
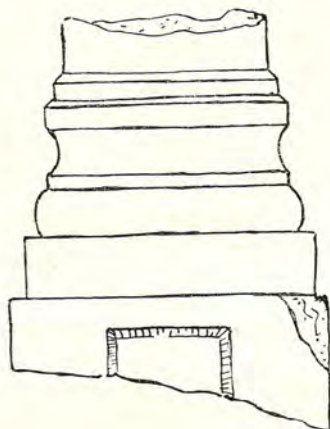
dine mogu slobodno označiti kao *οἱ ὑποκρίμνοι τόποι* (loca praerupta).³⁰

Usporedivši ono, što je prije kazano o postanku gradina, načinu građenja, obradi materijala, te ostacima pluteja, vidljivo je, da s pričanjem ktoničara ne može biti temeljnih kontradikcija. Stanovnici Epidauruma, imali su se kamo skloniti nakon razorenja grada, dok su neki zaklonjeni unutar zidina ovih gradina, možda čak nadživjeli i sam grad-maticu. Ovo postaje to razumljivije, ako se ove dvije gradine uvrste u fortifikacijski sistem obrane samog Epidaura, kojem bih dodao još jednu na području današnjeg Dubrovnika. Ona je svaka-

ko mogla biti na onom mjestu, gdje je bila najstarija jezgra, oko koje se razvio kasniji Raguzij. Možda je još u vrijeme ilirske nezavisnosti tu postojala neka gradina, koja je kasnije, za vrijeme rimske okupacije, bila osnažena zidinama vezanim malterom, a što se sreća na nekim gradinama u Dalmaciji. Gola i strma hridina nije mogla privući epidaurske bjegunce, ako u njenoj najbližoj okolini nije bilo najelemenarnijih faktora nužnih za održanje života. Kao dokaz da je u neposrednoj blizini takve jedne, recimo, gradine, u vrijeme rimske okupacije, bilo života, svjedoči nadgrobni natpis nađen na području današnje Pustijerne (CIL III, 1743).

Ovim skromnim radom izneseni su dokumenti prehistorijskog života u jednom dijelu stare dubrovačke baštine, oživljeni kasnoantikni lokaliteti, gdje su epidaurski bjegunci potražili zaklon, dok se nisu smjestili unutar jačih zidina novog grada.

Daljnja nova arheološka istraživanja na ovom području sigurno će više unijeti svjetla i dati nove rezultate, koji će ove ovdje ili pobiti ili osnažiti.

15. — Ulomak oltarne pregrade sa Spilana
(crtež I. Bezić)

³⁰ Constantinus Porphyrogenetus, *De thematibus et administrando imperio* Bonnae 1840, str. 137.

Résumé

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES AUX ENVIRONS DE DUBROVNIK

En automne 1952 fut organisé par l'Institut historique de Dubrovnik de l'Académie yougoslave de Zagreb la reconnaissance de l'ancien territoire de la République de Raguse (Astarea). A ce travail ont participé différents spécialistes, qui examinaient les monuments selon leur propre spécialité.

Dans cet article l'auteur fait connaître les résultats qu'il a obtenus en 1952 et en automne 1953 lorsqu'il exécuta de petites fouilles sur l'emplacement de Spilan.

Localités préhistoriques

Dans la première partie de son article l'auteur donne la description des tumulus de pierre se trouvant dans le territoire visité. A cette occasion il a réussi à trouver 8 tumulus ayant à la base un diamètre de 9 à 221 m et dont la hauteur varie entre 1 m, 5 m, et 3 m, 5. A cause de la dévastation partielle du tumulus (No. 1.) on ne peut voir que les restes d'une tombe en forme de ciste de pierre (Steinkistengrab). L'auteur a trouvé des tombes semblables en Dalmatie auprès de la source de la Cetina. En hors de ces tumulus l'auteur a pu constater l'existence d'une «gradina» dans le village de Čibača où il a trouvé des fragments de céramique.

Localités d'époque romaine

En plus des petites trouvailles de Srebreno l'auteur donne la description de restes de voies romaines se trouvant sur le territoire visité. A. Evans a constaté l'existence d'une voie qui menait d'Epidaurum (aujourd'hui Cavtat) vers l'intérieur, mais on n'en peut voir les restes aujourd'hui, à cause de l'encombrement causé par les petites pierres. On peut constater, sur une petite colline - qui se trouve à l'est de Dubac - les restes d'un autre voie, probablement romaine.

Outre ces traces de route d'époque romaine il y a encore deux localités dans lesquelles on peut encore aujourd'hui trouver des vestiges de vie antique. Dans la première, Gradac, on aperçoit les traces de murs, d'une citerne, et des fragments de céramique romaine. On a trouvé en outre deux fragments d'un pluteus et un fragment de colonne.

Dans l'autre localité, Spilan, existent aujourd'hui de très importantes traces de murs et de fortifications (fig. 7—12). Parmi les trouvailles (fragments de céramique d'époque romaine, etc.) on peut citer les fragments d'un pluteus, qui — selon l'opinion de l'auteur — peut être daté des V—VI siècles de notre ère.

Ces deux localités ont une grande importance pour l'histoire de la ville de Dubrovnik, car depuis la destruction de leur ville natale les fugitifs purent facilement trouver un abri. Ce fait, ainsi que l'arrivée des ces fugitifs à Dubrovnik, nous est attesté par les chroniqueurs ragusains d'époques postérieures (v. notes 23—29).